

NÉPI SZÖVÉSMINTÁK GYŰJTÉSE ÉS RENDSZEREZÉSE

Dr. Oroszlány Gabriella, Kövendi Edit

Óbudai Egyetem Rejtő Sándor Könnyűipari és Környezetmérnöki Kar,

Terméktervező Intézet, Budapest

Ipari termék- és formatervező szekció

Kivonat: A népi szövés minták értékmegőrzése fontos feladat, mert benne van a múlt, dédanyáink otthonteremtő, fáradságot nem ismerő munkája. A szövés ezzel együtt jelenti a szabadságot is, mert a szárnyaló minták megadhatják a szabad alkotás lehetőségét. Bár sokan írtak már általában a szövésről, kevés mélyreható kutatás történt a népi terítők, törülők, törülközők, zsákok, stb. szövési technikáiról. Csodálatos, mintás kelméket lehet felfedezni, amelyek a kézművesség magas fokú tudásáról árulkodnak. Néprajzi régiókon belül identitást sugalló, jellegzetes sajátosságai vannak a paraszthímes szötteknek. Ezzel a kutatással ezt a hiányt próbáltuk pótolni, bemutatva a gyűjtési módszertan kialakítását és sajátosságait, az összegyűjtött minták feldolgozását, rendszerezését és visszatartásának lehetőségeit.

Kulcsszavak: takácshímes szöttek, láncfonal arcú, vetülék arcú és a kiegyensúlyozott (kétarcú) szötteket, vászonkötésből levezett minták, sávolykötésből levezett minták, harmadik fonalrendszer - mintázó vetülékfonal, visszaoktatás

BEVEZETÉS

Bár sokan írtak már általában a szövésről, kevés mélyreható kutatás történt a terítők, törülők, törülközők, zsákok, stb. szövési technikáiról. Csodálatos, mintás kelméket lehet felfedezni, amelyek a kézművesség magas fokú tudásáról árulkodnak. Néprajzi régiókon belül identitást sugalló, jellegzetes sajátosságai vannak a paraszthímes szötteknek. Ezzel a kutatással ezt a hiányt próbáljuk pótolni.

GYŰJTÉSI MÓDSZER KIALAKÍTÁSA ÉS SAJÁTOSSÁGAI

Minden szötteknek van eszmei értéke, mert benne van egy személy teljes egyénisége, igényessége, esztétikai érzéke, technikai tudása. Ez a szempont, nem mérhető és nem látható. A szántástól induló munka, a len és kender feldolgozása, a juhok nyírása, a kész szöttek, az öröm, a bánat, a fáradság, az elégedettség, minden helyet kap benne. Értéket látni benne, értéket adni ezeknek a daraboknak olyan, mint életre kelteni, méltó helyre emelni azokat. [1]

Egy faluba megérkezni és azt mondani, hogy jöttünk a szötteket gyűjteni az riadalmat okozza. A legelső szempont, amit feltétlenül el kell mondani, hogy nem elvinni szeretnénk, hanem csak lefényképezni azokat. Mindenkinek elmesélni, hogy miért is szeretnénk lefényképezni, rengeteg időt venne igénybe. Így arra a következtetésre jutottunk, hogy kell keresni egy kommunikációs csatornát, aminek segítségével egyszerre minél több embernek legyen lehetősége értesülni a régi szöttek mintagyűjtéséről. Majd mindez meg fog jelenni egy füzetben és az unokák emlékezhetnek a készítőjére.

Felkerestük a falu egyházi vezetőjét, elmeséltük a tervünket és megkértük segítsen a megszervezésében: hirdesse ki a templomban. Az embereknek nagyobb bizalmuk van, ha a lelkész pozitívan beszél egy ilyen típusú kezdeményezésről.

A gyűjtések alkalmával minden szőttesről a következő két szempontcsoport alapján történt adat rögzítés:

- a mérhető (fénykép, méret, tömeg, technikai rajz, stb.) és
- a nem mérhető adatok gyűjtése (készítő neve, készítés ideje, a szőttes rendeltetése, a szövés minta népies megnevezése, stb.).

7. ábra Bágyi asszony hozza a szőtteseit

8. ábra Adatfelvétel Bágyban Lőrincz Piroska házában

A GYŰJTÉS FELDOLGOZÁSA

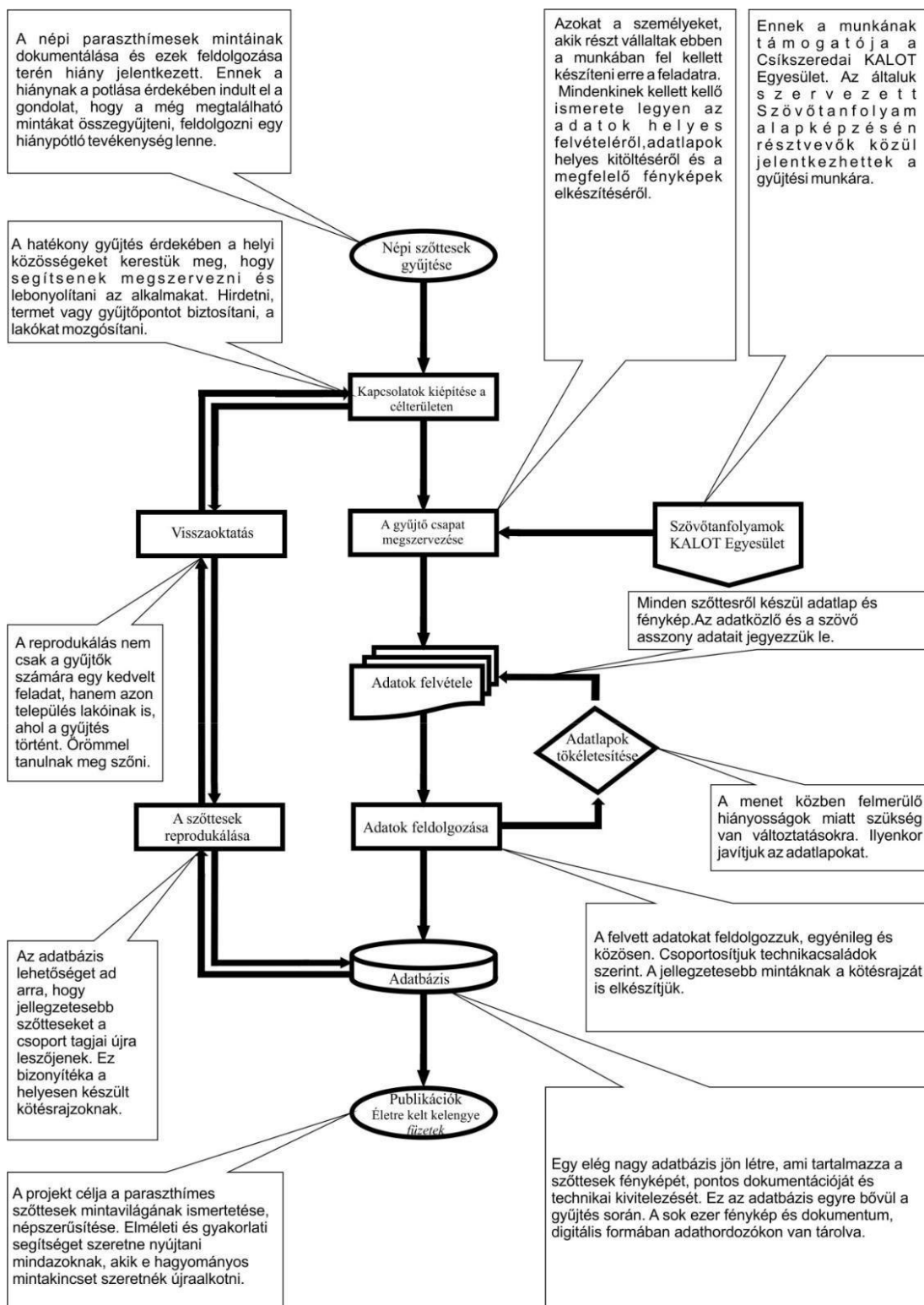
Az összegyűjtött anyag feldolgozásra került. Csoportosítani kellett a szövés mintákat technikai családok szerint. A jellegzetesebb darabokról kötésrajz készült. A feldolgozás során kiderült, hogy nem elegendő csak a szőttes színéről készíteni fényképeket, hanem kell a fonákoldal képe is, mert ez fontos az újra mintázáshoz. Minden esetben jól nagyítható képekre van szükség, hogy leszámolhatóak legyenek a lánc és vetülékfonalak, illetve jól látszódjon a fonallebegés. [1]

A rendszerezett, feldolgozott (szinte nyomdakész anyagot) újra átnézték a faluban, hogy pl.: a nevek hibátlanul szerepeljenek.

A jellegzetesebb és különlegesebb szőtsek vissza mintázásra (reprodukálásra) kerültek.

TAKÁCSHÍMES SZŐTTESEK MINTÁINAK GYŰJTÉSE

A következő folyamatára bemutatja a takácshímes szőtsek mintáinak gyűjtését.

9. ábra A takácshímek szöttek minta gyűjtésének folyamatábrája

Szövésminták rendszerezése

Az összegyűjtött rengeteg értékes szövésminta és információ szövéstani szempontból lett rendszerezve, a fonallebegés törvényszerűségei alapján. A munka néprajzi szempontból fontos része volt a sokszor falvanként eltérő külalakot figyelembe vevő megnevezések gyűjtése.[2]

Mivel a gyűjtés mellett fontos cél volt a szövésminták reprodukálhatósága és visszaoktatása így elkészültek az egyes minták technikai rajzai is.

Három fő csoportot különböztetünk meg: láncfonal arculatú, vetülék arculatú és a kiegyensúlyozott (kétarcú) szötteseket. Az arculat kifejezés noha külalakúságot sugall, arra a tényre vonatkozik, hogy a szövetben egyik fonalrendszer (láncfonalak vagy a vetülékek) annyira közel kerülnek egymáshoz, hogy eltakarják a másikat, illetve viszonylag egyforma távolságra vannak egymástól. Mindhárom jelen van a népművészetben, bár a láncfonal arculatú szöttesek a szövőszék elterjedésével háttérbe szorultak, de nem tűntek el teljesen (zsákmadzagok, terítők szegély szalagjai). Történelmileg és a különböző eszközök elterjedésének hatására eltolódás fedezhető fel a láncfonal arculatú a kiegyensúlyozottan át a láncfonal arculatú szöttesek felé. A kiegyensúlyozott arculatú szövésnek nagyon időigényes előkészítési fázisai vannak, komplexebb eszköztárat igényel, mint a másik kettő. [3]

A kiegyensúlyozott arculatú fő csoportot lehet újabb három csoportra osztani kötéstaniilag:

- vászon,
- sávoly és
- atlasz alapkötésekre.

Az atlaszkötéssel nem lehet találkozni az Erdélyi népi szöttesek közt, a selyemszövés és az ipar világához tartozik. Így a kutatási terület a vászon és a sávoly csoportjára terjed ki és az azokból levezetett kötésekre. Röviden úgy foglalható össze, hogy az egyszerűbb szövési technikák mindig is jelen voltak, ugrásszerű változást hozott az ipari forradalommal felbomló takács céhek bonyolultabb szövési technikáinak az átvétele. Innen származik a takácshímes, vagy cifrahímes elnevezés. Az ügyes szövőasszonyok megtanulták az addig csak kiváltságosok házait-ruháit díszítő mintákat és saját nevet adtak nekik. Mivel ezek a technikák német és angol takácsok közvetítésével jutottak el hozzánk is, nem alakult ki még mindig egyezményes magyar szakszókincs és leginkább angol megnevezéseit vagyunk kénytelenek használni. [3], [4]

10. ábra A szőttesek technikai adatainak leírására kialakult kötésrajz ⁶

Vászon alapkötésből levezetett kötések

A vászon alapkötés és a belőle levezetett kötésminták jellegzetes felhasználási területe: a ruhaneműk alapanyaga, a törölők, az abroszok és ágyneműk készítése. Szívesen törték meg a minta monotóniáját színes szálakkal, akár lánc, akár vetülék irányban. Vászon alapkötéssel készültek a rongyszőnyegek és a csergék (ezen termékek jellemzője: a vékony, erős láncfonal és a jellegzetesen vastag vetülék).

11. ábra Bágyi törölő (vászon kötésben)

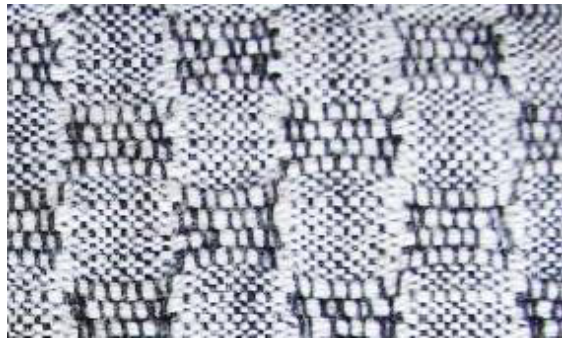

12. ábra Bágyi szőnyeg (ripsz kötés)

⁶ A 4. ábrán látható kötésrajz számozásának magyarázata:

1. A szőttes eredeti fényképe.
2. Nagyított kép egy jellegzetes részletről, ami alapján leszámolható a minta.
3. Lábítás rendje. Minden sora egy szádnýtást jelöl, minden oszlopa a nyüstök mozgatasának egy kombinációhoz tartozik.
4. A vetülékfonalak színe.
5. Kombinációs kulcs, mely összeköti a lábítás rendjét a használt nyüstökkel. Ábránkon az első vetülék szádnýtásához az első és negyedik nyüstkeret süllyed és a második, harmadik emelkedik fel. Csak ebben a jelzésben bírnak jelentéssel mind a feketére festett, mind pedig a fehérén hagyott négyzetek is. Fekete süllyedést, a fehér pedig a nyüst emelkedését jelzi.
6. A felvetett láncfonalak színe.
7. Nyüstrend. Minden sora egy nyüstkeretet jelöl (jelen esetben egy négynyüstös szőttest), a fekete kockák pedig a nyüstszemeket.
8. Számolási irány.

Nagyon népszerű vászonból levezetett kötéssel készített szövetek az MO minták. A talált MO minták kizárólag láncfonal irányban, a vászonkötés törvényszerűsége szerint felváltva hol egyenként lebegnek a vetülékek felett hol pedig egész vetülék kötegek felett. Két színoldalas minta. Kockás és sávos változatával is lehet találkozni. [2], [3]

13. ábra Bágyi derékalj (MO minta)

14. ábra Homoródszentmártoni abrosz (Huck minta)

A vászonkötésből levezett Huck minták is nagyon gyakoriak. A talált minták kizárólag láncfonal irányban a vászonból kilépő rövid lánclebegések által kialakított technika. Színe és fonákja különböző, két fonalrendszeres.

Az MO és Huck mintákkal sajátos rokonságot mutat kötéstaniilag a Monk'sbelt minta. Nagyon gyakoriak a Homoród-mentén. Használja a harmadik fonalrendszernek számító mintázó vetülékszálát. A mintázó szál kizárólag a szövet előtt és mögötte lebeg. Ez is két színoldalas. „Ablakos” vagy „kockás” mintának nevezik. [2], [3]

15. ábra Homoródkarácsonyfalvi abrosz (Monk'sbelt minta)

Ezeknek a technikáknak a bonyolult ötvözetére is találni példákat, ami nagyon megnehezítette megfejtésüket. Mindhárom minta közt van átjárás. Gyakorta egyikből a másikba való átmenettel képezték új mintákat.

Sávoly alapkötésből levezetett kötések

A sávoly kötésre jellemző, hogy a kötéspontok átlós irányban mindig egyel eltolódnak. Lazább szerkezetű a szövet a vászonhoz viszonyítva. Az átlós irányok változtatásával éksávolyok, törtsávolyt és gyémántsávolyt alakítottak ki. A sávolykötés sok formájával találkozni, de gyakoriak a vegyes sávolyos mintákat is, amikor a sávoly és az MO minta keveredik. [3], [4], [5], [6]

16. ábra Homoródkarácsonyfalvi törülköző (tört sávoly)

17. ábra Bágyi abrosz (Barley minta)

A sávolyból levezetett kötési technikák kizárólag három fonalrendszerűek. A legnépszerűbb Homoródméntén a Barley minták, ami sávolyból levezetett kötés. Kizárólag vetülék irányban a mintázó szál hol a szövet előtt lebeg hol pedig a szövet szerkezetében halad. Színe és fonákja különböző. Erre a régióra jellemző érdekesség, hogy a technikai fonák oldalt jobban kedvelik.

A Barley-nál sokkal kevesebb Overshot minta található. A technikára az jellemző, hogy a mintázó szál a szövet előtt, benne és mögötte halad váltakozva, így a színén és fonákján is mintát képez. A Barley szögletes mintáinál sokkal íveltebb formákat lehet képezni ezzel a technikával. [3], [4], [5], [6]

18. ábra Homoródkarácsonyfalvi abrosz (Overshot minta)

Szövésminták dokumentálása

Az adatbázisban beérkező adatok feldolgozásra kerülnek. Miután megtörtént a technikacsaládok szerinti csoportosítás elkezdődik a részletes feldolgozás szöttesenként.

A kiválasztott mintákat az itt leírtak szerint elemzünk. Minden szöttest részletesen meg kell vizsgálni az adatai (adatlapja) alapján. Meg kell nézni, hogy használtak-e a mintában más mintacsaládból származó mintaelemet. Össze kell hasonlítani ugyanazon mintacsalád szötteseit. Sok hasonló vagy akár ugyanolyan beosztású szöttest is lehet találni. Ilyen esetben előfordulhat, hogy csak a hosszanti mérete változik, de a felvetés szélessége azonos. Vannak olyan szöttesek is, amelyek ugyanabból a felvetésből több színnel is mintáztak. Ezeket meg kell jelölni és csoportosítani kell.

Az adatlap nem tartalmazza a szöttes területi sűrűségét, amit a hosszanti és szélességi méretekből, valamint a tömegéből kell kiszámítani. A megfelelő fényképről le kell számolni a szálsűrűséget. Ezek az adatokat egy Excel táblázatban kerülnek a szöttes azonosító számára való hivatkozással együtt.

A rendszerezés után ki kell választani az egyes mintacsaládokból a legjellegzetesebb szötteseket és el kell készíteni a kötésrajzaikat. A kiválasztott szöttest meg kell figyelni és ki kell választani az egységnyi ismétlődő elemet (mintaelemet). A felnagyított mintaelemet egy négyzethálós lapra átrajzoljuk (eltérő színnel jelölve a lánc és vetülékfonalakat). A lerajzolt minta alapján függőlegesen, oszloponként meg kell számozni az azonos kombinációkat. Az azonos kombinációk azonos nyüstre fognak kerülni. Ezen értékek alapján jelöljük a kötésrajzon a nyüstökbe való befogás rendjét. Így megkapható a befogás pontos menete. [3], [4], [5], [6]

Miután elkészült a befogási rend meg kell vizsgálni, hogy a szöttes minta előlnézetén a fonallebegés szerint mikor hol helyezkednek el a lánc és vetülékfonalak. Az oszloponként végzett számozás azt mutatja meg, hogy azokon a pontokon a láncfonal nem látszik tehát az adott nyüst lesüllyedt. Ennek megfelelően ki kell jelölni a kombinációs kulcsban az adott értéket. A felemelkedett nyüstit fehérén ábrázoljuk, a lesüllyedtét sátirozva. A kombinációs kulcs szerint ki kell tölteni a lábítási rend értékeit is. [3], [4], [5], [6]

Szövésminták reprodukálása

A szövésminták dokumentálása után ki kell választani a reprodukálendő szötteseket. A már meglevő kötésrajz alapján meg kell számolni, hogy az egységnyi mintaelem hányszor fordul elő a szöttesben. Ez az érték meghatározza, hogy hány szállal kell a felvetést elkészíteni. A szálsűrűség értéke alapján lehet meghatározni a bordasűrűséget.

A reprodukálás több formáját alkalmazható, attól függően, hogy miért reprodukálunk.

- Van, amikor egy – egy minta kötésrajzának helyességét kell ellenőrizni, ilyenkor csupán 100-150 szála való felvetését készül és ezen a „keskeny” sávon kerül kipróbálásra a minta.
- Előfordul, hogy egy választott szélességhez hosszú láncfonalakból álló lánchenger készül. Ilyen esetben egy kisebb abrosz vagy terítő leszövése után az elkészült darabot levágják és egy másik mintával fogják be a nyüstöket a munka folytatásához.

- Vannak minták, melyeket teljesen az eredetinek megfelelően készülnek el. Ilyenkor az eredeti szőttés leszövése után a reprodukáló saját fantáziája szerint új kompozíciókat is alkothat az adott mintával. Ezekről további fényképek készülnek és bekerülnek az adatbázisba a reprodukáló személy adataival együtt.

VISSZAOKTATÁS

A mintagyűjtés során felmerült az igény, hogy a falubeliek szívesen újratanulnák a régi, szinte elfeledett szövésmintákat. Szerették volna megtanulni vagy, ha már tudtak egy két mintát, akkor többet tudni. Ennek az igénynek megfelelően bemutatókon volt lehetőség kipróbálni a már felvetett és elindított szövésmintákat és tovább szőni a megkezdett szőttéseket. Volt olyan hely, ahol a gyerekek és anyukák egynapos foglalkozáson ismerkedhettek a szövással és őseik által készített mintákkal.

19. ábra Szőttés képe szövés közben

HIVATKOZÁSOK

- [1] Medveczkyné Péter B. és „et al”. (2002): *Könnnyűipari enciklopédia I/3*, Budapest
- [2] Dixon, A. (2021): *Szővés minták gyűjteménye*, Cer Kiadó, Budapest
- [3] Balan, A. (2016): *Tesaturile oltenesti de interior*, Editura de sud, Craiova
- [4] Jarvis, P. (1987): *Adult Learning in the Social Context*, Routledge, London, p272
- [5] Gálné Kovács I. (2005): *Cifrahímesegek Gyergyóalfaluban*, F&F Kiadó,
- [6] Landgráf K.,- Penkala É.,- Szittner A. (2019): *Nagy szövés könyv*, Ökotáj Kiadó, Budapest

Szerzők:

Dr. OROSZLÁNY Gabriella
Óbudai Egyetem Rejtő Sándor Könnnyűipari És Környezetmérnöki Kar
Magyarország, 1034, Budapest, Doberdó út, 6
Telefon: +(36) (1) 666-5934 E-mail: oroszlany.gabriella@rkk.uni-obuda.hu

KÖVENDI Edit
Óbudai Egyetem Rejtő Sándor Könnnyűipari És Környezetmérnöki Kar – Könnnyűipari mérnök
Magyarország, 1034, Budapest, Doberdó út, 6
Telefon: +(36) (1) 666-5934 E-mail: editkovendi@gmail.com